

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΡΑΝΤΖΑΚΗ – ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΟΜΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ DURKHEIM ΚΑΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑΣ

Η έννοια της κοινωνικής ανομίας όπως ο Durkheim τη συνέλαβε και η προβολή της αυτοκτονίας ως φαινομένου που προκαλείται απ' αυτή, είναι τα κύρια αντικείμενα αυτής της εργασίας.

Θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα με την αυτοκτονία προβάλλοντας τις διάφορες μορφές της καθώς και τις διάφορες άλλες σκοπιές απ' όπου τη βλέπουν και οι άλλοι ερευνητές εκτός του Durkheim, για να μπορέσουμε να έχουμε μια σφαιρική εικόνα αυτού του φαινομένου. Ο χαμός ανθρωπίνων υπάρξεων, το αδιαχώριστο αλλά και αόριστο μεταξύ ζωής και θανάτου μας προκάλεσαν το ενδιαφέρον για να ασχοληθούμε με αυτό το θέμα.

Θεωρούμε λοιπόν απαραίτητο ν' αρχίσουμε με τις σκέψεις του Durkheim που αφορούν την έννοια της κοινωνικής ανομίας για να μπορέσουμε να καταλάβουμε στη συνέχεια το φαινόμενο της αυτοκτονίας ως μια εκδήλωσης ή μορφής της κοινωνικής ανομίας. Ο Durkheim θεωρείται για μας ο βασικός θεμελιωτής και αναλυτής της ανομίας (και αυτοκτονίας) και ο πρωτεργάτης της επιστημονικής κοινωνιολογικής έρευνας.

Αλλά πως βλέπεται η κοινωνική ανομία ή μάλλον τι είναι η κοινωνική ανομία σύμφωνα με την άποψη του Durkheim;

Μέσα στο έργο του Durkheim *De la Division du Travail Social* (1893), η ανομία παρουσιάζεται ως μια βλαβερή κατάσταση του κοινωνικού συνόλου που φαίνεται να προέρχεται από τα ελαττώματα των ηθικών και νομικών κανόνων που οργανώνουν την οικονομική ζωή της κοινωνίας.

Η κρίση αυτή που εκδηλώνεται μέσα στις σχέσεις των ατόμων και τα συστήματα αξιών, πέφτει επάνω στο κοινωνικό σύνολο. Η ανομία που δημιουργείται διασπά την κοινωνική αλληλεγγύη. Μέσα σ' αυτό το κοι-

νωνικό σύνολο, με το διαχωρισμό της εργασίας του, παρατηρείται μια συνεχής πάλη μεταξύ αυτού του ίδιου του κοινωνικού συνόλου από τη μια πλευρά, της ανθρώπινης προσωπικότητας από την άλλη. Ιδιαίτερα η κοινωνία η σημερινή, θεωρείται το κέντρο αυτής της πάλης που είτε οδηγεί στη συνεργασία ή συναγωνισμό, είτε στην αλληλεγγύη ή και τη σύγκρουση.

Τη στιγμή που στην αέναη αυτή διαμάχη, η ισορροπία του κοινωνικού συνόλου καταστρέφεται από διάφορα γεγονότα, όπως η οικονομική αναρχία ή η αδυναμία στους θεσμούς της οικογένειας, εκκλησίας, κλπ. τότε το σύστημα των αξιών του συνόλου καταρρέει. Τη στιγμή αυτή η κοινωνία χάνει από τα χέρια της τον έλεγχο του συνόλου των μελών της και δεν είναι πλέον ικανή να τα ελέγχει. Σαν αποτέλεσμα λοιπόν αυτής της χαλάρωσης της δύναμης της κοινωνίας είναι η ανομία. Η πάλη μεταξύ κοινωνίας και ανθρώπου, όπως την χαρακτηρίζει ο Durkheim μέσα στο περίφημο έργο του *Le Suicide*, αποκλίνει υπέρ της πρώτης όταν η κοινωνία έχει τη δύναμη να νικά και να υποτάσσει τα άτομα στο σύστημά της. Η πάλη αυτή δεν αργεί να πάρει τη μορφή ανομικής κατάστασης όταν η κοινωνία παρουσιάζει αδυναμία με αίτια π.χ. τις διάφορες οικονομικές κρίσεις κτλ.

Η κοινωνική ανομία δεν εξηγείται με τον ίδιο τρόπο όπως εξηγείται ένας κοινωνικός οργανισμός, αλλά εξηγείται μέσα στη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπινων επιθυμιών και των νόμων μέσα στους οποίους υπάγονται οι επιθυμίες αυτές. Αυτή η ίδια η αποτυχία στις σχέσεις αυτές ιδιαίτερα του εξανθρωπισμού των επιθυμιών, αποτελεί κατά τον Durkheim τη βάση της καταστροφής στην ηθική υπόληψη της κοινωνίας και του ατόμου.

Η έννοια της κοινωνικής ανομίας είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της διαταραχής της κοινωνικής ισορροπίας μέσα στον κοινωνικό οργανισμό. Αυτή η διαταραχή είναι το σύνδρομο μιας αιφνίδιας οικονομικής ανόδου ή ενός αναπάντεχου οικονομικού κατακλυσμού!

Η οικονομοτεχνική πρόοδος μπορεί να δημιουργήσει στιγμιαίες κρίσεις στο εσωτερικό μιας κοινωνίας που ίσως να ανταποκρίνεται στις προσπάθειες προσαρμογής στη νέα κατάσταση. Πράγματι, σε κάθε στιγμή της ανθρώπινης ιστορίας υπάρχει ένα συναίσθημα το οποίο ίσως να ανταποκρίνεται στη κοινωνική συνείδηση που υπηρετεί σαν ρυθμιστής για την εκπλήρωση των επί μέρους επιθυμιών και αναγκών του ανθρώπου. Στην περίπτωση όμως που παρουσιάζεται οικονομική κατα-

στροφή ή αιφνίδια οικονομική άνθηση και οι ανάγκες και οι επιθυμίες των ατόμων αυξάνονται, γίνονται με άλλα λόγια περισσότερο επιτακτικές, τότε οι ρυθμιστικοί κανόνες της κοινωνίας χάνουν έστω και στιγμαία τη δύναμή τους. Στην κατάσταση αυτή το άτομο με τα διάφορα προσωπικά πάθη του αλλά και ενδιαφέροντά του, υπερέχει. Φαίνεται να είναι, έστω και για λίγο, πιο δυνατό από την κοινωνία και τα προσωπικά του ενδιαφέροντα φαίνονται σε έντονη αντίθεση με το σύνολο. Αυτή η κατάσταση, αυτή η έστω και προσωρινή αρυθμία της κοινωνικής ζωής, είναι η ανομία.

Η διαταραχή αυτή του κοινωνικού συνόλου φαίνεται να έχει ως αποτέλεσμα μια έστω και προσωρινή παράλυση του συναισθήματος του κοινωνικού εξαναγκασμού, αλλά και της κοινωνικής ευθύνης.

Η ανομία μπορεί να πει κανείς, αν ακολουθήσει τις σκέψεις του Durkheim, κατατρέχει τις κοινωνίες αυτές που η βιομηχανική παραγωγή τις καθιστά οικονομικά προνομιούχες σε σύγκριση με τις υποδεέστερες οικονομικά κοινωνίες.

Αυτό είναι βέβαια και το επιβαρυντικό στοιχείο μιας κοινωνίας οικονομοτεχνικά αναπτυγμένης. Σ' αυτό το σημείο επάνω ο Durkheim, με το έργο του *De la Division du Travail Social* εξηγεί την ανώμαλη κατάσταση με τις εξής σκέψεις²: "Σε μια τέτοια κοινωνία ο καταμερισμός της εργασίας δεν είναι μόνο απαραίτητος αλλά και προσφέρει στο σύνολο των ατόμων της το συναίσθημα της αλληλεγγύης (*La solidarite*). Η κοινωνική αλληλεγγύη βοηθά τις δύσκολες στιγμές της κοινωνίας που η μεν ηθική την εξετάζει ως αξία, η δε κοινωνιολογία ως ένα γεγονός που βοηθά τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων.

Όσον αφορά την κοινωνική αλληλεγγύη, αυτή, σύμφωνα με τον Durkheim πάντα, διαφέρει από τη μια κοινωνία στην άλλη. Στις βιομηχανικές κοινωνίες παρουσιάζεται κυρίως με τη μορφή της ειδίκευσης του καταμερισμού της εργασίας, της αλληλεξάρτησης (ιδιαίτερα της οικονομικής) των διαφόρων ομάδων. Αυτή η μορφή της κοινωνικής αλληλεγγύης λέγεται οργανική. Στη μορφή αυτή της αλληλεγγύης (σε αντίθεση με τη μηχανική όπως θα δούμε πιο κάτω), η συλλογική συνείδηση είναι ελαττωμένη. Όσο αυξάνει δηλαδή η οργανική αλληλεγγύη τόσο μειώνεται η συλλογική συνείδηση.

Στις κοινωνίες αυτού του τύπου δίνεται μεγαλύτερη προσοχή στις αξίες της ενότητας, της αδελφοσύνης και δικαιοσύνης. Στις πρωτόγονες κοινωνίες, η αλληλεγγύη που ονομάζεται μηχανική, παίρνει τη μορφή

της ομαδικής συνείδησης. Στη μορφή αυτή της αλληλεγγύης, η συλλογική δύναμη εκδηλώνεται μέσα από τις αντιδράσεις που παρουσιάζονται όταν οι κοινωνικοί θεσμοί καταλύονται. Στη προκειμένη περίπτωση ο κοινωνικός εξαναγκασμός παίρνει τη μορφή ενός κατασταλτικού ποινικού δικαίου που σκοπό έχει τη διατήρηση της μηχανικής αλληλεγγύης.

Κοινωνική ανομία και αυτοκτονία

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, η αυτοκτονία και μάλιστα αυτή που παίρνει την ανομική μορφή, είναι ένα (μοιραίο) αποτέλεσμα της ανομικής κατάστασης. Ο Durkheim θεωρεί πως οι διάφοροι ψυχοπαθολογικοί παράγοντες δεν είναι αρκετοί να δικαιολογήσουν τη βασική αιτία της αυτοκτονίας. Δεν τους απορρίπτει, αλλά και δεν τους θεωρεί πρωταγωνιστές της γένεσης του κοινωνικού αυτού φαινομένου. Αν και η πράξη της αυτοκτονίας είναι ένα γεγονός που αφορά προσωπικά το άτομο, η αιτία αυτής της κατάστασης βρίσκεται μέσα σ'ένα συλλογικό υπαρξιακό περιβάλλον.

Οι διάφορες παρατηρήσεις που έκανε ο Durkheim και που αποδείκνυε ότι π.χ. οι Καθολικοί αυτοκτονούν λιγότερο από τους Διαμαρτυρόμενους, οι παντρεμένοι από τους ανύπαντρους, οι γυναίκες από τους άντρες, οι χωρικοί από τους κατοίκους των μεγάλων πόλεων, έ-χουν για μας λιγότερη σημασία από ό,τι το γεγονός των σχέσεων του ατόμου που αυτοκτονεί και της ύπαρξής του μέσα στη συλλογική ολότητα. Στην πραγματικότητα πολύ πιο δυνατή είναι η τάση αυτή του ανθρώπου να θέλει να ολοκληρωθεί μέσα στο δικό του κοινωνικό περιβάλλον παρά η τάση του για αυτοκτονία. Και τούτο γιατί μια από τις κύριες αιτίες της αυτοκτονίας είναι αυτή η εξασθένηση των κοινωνικών σχέσεων. Ο βαθμός της ολοκλήρωσης του ατόμου μέσα στο κοινωνικό του περιβάλλον προσδιορίζει και τις διάφορες κατηγορίες της αυτοκτονίας: την αλτρουϊστική αυτοκτονία, που είναι αποτέλεσμα μιας περισσότερης του κοινωνικού αφομοίωσης του ατόμου με το περιβάλλον του. Σ'αυτή την περίπτωση, το μεν άτομο θυσιάζεται για την ολότητα, το δε ένστικτο της αυτοάμυνας εξασθενεί σε μεγάλο βαθμό. Την εγωϊστική αυτοκτονία, που είναι αποτέλεσμα της εγκατάλειψης του ατόμου από την ίδια την κοινωνία. Στην περίπτωση αυτή το άτομο με την αυτοκτονία του "ξεφεύγει" απ'αυτό το περιβάλλον. Την ανομική αυτοκτονία που προ-

έρχεται από τη διασάλευση του κοινωνικού συνόλου. Κάτω από την επίρεια μιας οικονομικής κρίσης ή μιας αιφνίδιας οικονομικής άνθησης, ο κοινωνικός έλεγχος εξασθενεί και ο άνθρωπος εγκαταλείπεται μέσα σ'ένα πέλαγο σύγχυσης ανάμεσα στις ανάγκες και τις επιθυμίες του.

Ο Durkheim πιστεύει ότι η κατάθλιψη και η αγωνία που περιβάλλουν τον αυτόχειρα, προέρχονται κατά κύριο λόγο από τη διατάραξη του κοινωνικού συστήματος και ως εκ τούτου της δημιουργίας μιας ανομικής κατάστασης στο κοινωνικό του περιβάλλον. Η στατιστική απεικόνιση της πράξης αυτής είναι ένα ενδεικτικό σύμβολο των κυριότερων χαρακτηριστικών που συνδέονται με αυτήν. Ιδιαίτερα οι νόμοι της αιτιότητας που συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον όλων όσων ασχολούνται με την αυτοκτονία. Αυτό το κοινωνικό γεγονός δεν είναι παρά το προϊόν που ερευνάται από τη σκοπιά ενός δυναμικού αντισταθμίσιμου μιας συλλογικής αρχής, μιας συλλογικής συνείδησης.

Η συλλογική συνείδηση διαπερνά τις σκέψεις των ατόμων και τα κυβερνά με τρόπο που να αποδεικνύει την όλη δύναμή της. Αυτή η δύναμη της συλλογικής συνείδησης είναι κατά τον Durkheim η ηθική της κοινωνίας που δίνει στα άτομα μια μεταφυσική έννοια. Αυτή η διασάλευση της ηθικής της κοινωνίας ή της κοινωνικής συνείδησης είναι η κοινωνική ανομία που μια εκδήλωσή της είναι η αυτοκτονία.

Ο Durkheim μας έχει δώσει την εικόνα της ανομίας επηρεασμένος από τα διάφορα γεγονότα της εποχής του όπως π.χ. ο Γαλλογερμανικός πόλεμος, η Κομμούνα του Παρισιού, η κακή λειτουργία των συνδικάτων, ο πόλεμος του 1914 κλπ. Καθώς φαίνεται, τα διάφορα γεγονότα της εποχής του τον επηρέασαν όσον αφορά τη σύλληψη και την ανάπτυξη της έννοιας της κοινωνικής ανομίας.

Απόψεις για την αυτοκτονία.

A. Κοινωνιολογική άποψη.

Ο E. Durkheim, ο κατεξοχήν θεμελιωτής της κοινωνιολογίας ως επιστήμης, μεταχειρίζεται τις στατιστικές της εποχής του για να μπορέσει να ολοκληρώσει την έρευνά του επάνω στην αυτοκτονία. Με αυτό τον τρόπο ενώνει τη θεωρία με την πρακτική.

σε αντίθεση με το ένστικτο του θανάτου. Κάτω από αυτόν το διφυσισμό, η επιθετικότητα, η τάση για αυτοκαταστροφή, βρίσκεται σε σύγκρουση με το ένστικτο της ζωής που αντιπροσωπεύεται από την αρχή της ηδονής. Η σύγκρουση και αμφισβήτηση που δεσπόζει στην ψυχαναλυτική θέση είναι αποτέλεσμα της πάλης των ενστίκτων.

Ο Freud επιμένει ότι στη σύγκρουση που υπάρχει μεταξύ του “εγώ” και του “υπέρ εγώ” η αυτοκτονία θεωρείται το τελευταίο μέσο που μεταχειρίζεται το “εγώ” για να αμυνθεί ενάντια στο “υπέρ εγώ”.

Το 1938 ο Manninger προτείνει τα ακόλουθα στοιχεία που υπάρχουν στην αυτοκτονία: την επιθυμία που έχει ο αυτόχειρας να σκοτώσει, την επιθυμία να σκοτωθεί και την επιθυμία να πεθάνει⁶.

Δ. - Ηθική άποψη

Ο Albert Bayet πιστεύει ότι δεν υπάρχει στη σύγχρονη κοινωνία της ηθικής δόγμα που να καταδικάζει ή να αποδέχεται την αυτοκτονία.⁷ Υπάρχει μόνο μια απλή ηθική που έχει σαν αρχή να καταδικάζει τις αυτοκτονίες σε όλες τις περιπτώσεις και συγχρόνως να εξετάζει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ορισμένα άτομα καταφεύγουν σ' αυτή τη λύση. Ορισμένοι ηθικολόγοι εκφράζουν την άποψη ότι η ηθική εκτίμηση της αυτοκτονίας ποικίλλει ανάλογα με την περίπτωση.

Ένα βασικό ερώτημα είναι αν η αυτοκτονία είναι καταπάτηση του καθήκοντος του ατόμου απέναντι στο Θεό. Για ένα αρκετά μεγάλο αριθμό φιλοσόφων, η θρησκεία δε βρίσκεται κατ'ανάγκη σε εχθρότητα απέναντι στην αυτοκτονία. Ο χριστιανισμός καταδικάζει την αυτοκτονία, αλλά στην πραγματικότητα δεν έχει βρεθεί εκκλησιαστικό κείμενο που να εκφράζει συγκεκριμένα τη Θεία Δύναμη.

Ο M.D. Lavessan (*La Morale Naturelle*, 1918) αναφέρει ότι η ιδέα της ατομικής ελευθερίας είναι ιδέα φυσική και δεν είναι σπάνιο ακόμη το φαινόμενο που ζώα συνηθισμένα στο ελεύθερο περιβάλλον της φύσης με αφθονία τροφής μπορεί να αρνούνται τελείως την τροφή που τους παρέχουμε.

Τέλος αν αναφέρουμε την περίπτωση της ευθανασίας, θα την τοποθετήσουμε στην ηθική της ιατρικής. Μπορεί ένας γιατρός να θανατώνει τον ασθενή του, όταν ο ίδιος ο άρρωστος, που πάσχει από αθεράπευτο νόσημα, το επιθυμεί; Οι συζητήσεις πάνω στο θέμα αυτό είναι ατελείωτες και δεν αποτελούν αντικείμενο της εργασίας μας αυτής.

Αναφερθήκαμε απλώς σ' αυτές για να δώσουμε μια σφαιρική εικόνα της αυτοκτονίας, προβάλλοντας κατά κύριο λόγο τις σκέψεις του Durkheim και δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην έννοια της αυτοκτονίας ως συνέπεια της κοινωνικής ανομίας, όπως αυτός τη συνέλαβε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. E. Durkheim, *The Suicide*, The Free Press, Νέα Υόρκη 1966, σ. 20-24. Βλ. και F. Chazel, «Consideration sur la nature de l'anomie», *Revue Française de Sociologie*, 8 (1967), M.B. Climar (Ed.), *Anome and Deviant Behaviour: a discussion and critique*, The Free Press, Νέα Υόρκη 1966, A. Davidovitch, *Les Niveaux de Réalité du phénomène criminel et les moralités de leur expression statistique*, Παρίσι 1970.
2. E. Durkheim, *The Division of Labour in Society*, The Free Press, Νέα Υόρκη 1964, σ. 34-45.
3. Achile Delmas, *Psychopathologie du Suicide*, F. Alcan, Παρίσι 1932, σ. 70-80, A. Douglas, *The social meaning of suicide*, Princeton University Press, New Jersey 1947. Βλ. και Albert Bayet, *Le Suicide et la Morale*, F. Alcan, Παρίσι 1922.
4. S. Freud, *Mourning and Melancholia*, Hogarth Press, Λονδίνο 1925, σ. 85-95.
5. S. Freud, *Au delà du principe du plaisir*, Payot, Παρίσι 1983, σ. 55-60.
6. Naomi Al Fantari, *La tentation du Suicide, contribution a l'étude de la personnalité de l'étudiant* (Διδ. διατριβή 3ου κύκλου, Laboratoire d'étude psychologique d'enfant) Παρίσι 1969, σ. 19.
7. Albert Bayet, *Le suicide et la morale, ό.π...*, σ. 21.